

Наталія СТИХУН,*orcid.org/0000-0003-0725-5586*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри театральної режисури

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *super.teatr@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ МАЙБУТНЬОГО РЕЖИСЕРА-ПЕДАГОГА НАД ВІРШОВАНИМ ТЕКСТОМ

У статті аналізується значення творчої роботи режисера над віршованим текстом. Особлива увага звертається на елементи віршованої форми. Розглядається проблема вдосконалення мистецтва художнього слова, а саме поетичного та вміння працювати режисеру-педагогу над цим жанром.

Висвітлюється проблема поєднання змісту і форми поетичного тексту. Було виявлено, що аспекти театрального мистецтва позитивно впливають на формування професійної майстерності режисера в умовах художньо-естетичної діяльності сьогодення. Театральне мистецтво поєднує в собі можливості багатьох художньо-зображувальних засобів експресії, створює образи, розвиває мовлення, мислення, регулює поведінку тощо. Особливістю театрального мистецтва є відображення життя за допомогою сценічної дії акторів перед глядачами. З'ясовано, що професійна майстерність – це сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, фахового досвіду та творчого натхнення, які відображають ступінь кваліфікації, рівень знань та навичок особистості у професійній діяльності.

Досліджується процес розвитку здібностей, навичок, умінь майбутнього режисера-педагога засобами віршування та їх вплив на професійне зростання в творчій діяльності. Зокрема визначено, що проблему розвитку професійної майстерності режисера-педагога засобами театрального мистецтва розглянуто як чинник формування творчої особистості режисера, його індивідуального стилю спілкування, естетичної, художньої, мовленнєвої, емоційної, театральної культури; удосконалення професійної майстерності режисера-педагога щодо розвитку його культуротворчого, соціокультурного потенціалу, духовності, мовної виразності, артистичних умінь і здібностей, формування комунікативної компетентності та логіки фізичних дій.

У статті доведено, що використання засобів театрального мистецтва у творчій діяльності майбутнього режисера-педагога сприятиме передусім розвитку емоційно-почуттєвої сфери психіки, творчій увазі, уяви та фантазії, удосконаленню навичок спілкування та вираженню своїх емоцій та почуттів.

Ключові слова: віршований текст, театральне мистецтво, режисер-педагог, елементи віршування, професійна майстерність.

Nataliia STYKHUN,*orcid.org/0000-0003-0725-5586*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Theater Directing

Rivne State University of the Humanities

(Rivne, Ukraine) *super.teatr@ukr.net*

FEATURES OF THE WORK OF A FUTURE DIRECTOR-TEACHER ON THE POETIC TEXT

The article analyzes the significance of the director's creative work on the poetic text. Special attention is paid to the elements of poetic form. The problem of improving the art of the artistic word, namely the poetic word, and the ability of the director-teacher to work on this genre is considered.

The problem of combining the content and form of a poetic text is highlighted.

It was found that aspects of theatrical art have a positive impact on the formation of the director's professional skills in the conditions of today's artistic and aesthetic activity. Theater combines the capabilities of many artistic and visual means of expression, creates images, develops speech, thinking, regulates behavior, etc. A feature of theatrical art is the reflection of life through the stage performance of actors in front of an audience. It has been found that professional skills are a set of knowledge, skills, abilities, professional experience and creative inspiration that reflect the degree of qualification, level of knowledge and skills of an individual in professional activities.

The process of developing the abilities, skills, and abilities of a future director-teacher through the means of poetry and their influence on professional growth in creative activity is studied. In particular, it was determined that the problem

of developing the professional skills of a director-teacher through the means of theatrical art was considered as a factor in the formation of the director's creative personality, his individual style of communication, aesthetic, artistic, speech, emotional, theatrical culture; improving the professional skills of the director-teacher in terms of developing his cultural and socio-cultural potential, spirituality, linguistic expressiveness, artistic skills and abilities, and forming communicative competence and the logic of physical actions.

The article proves that the use of theatrical art tools in the creative activities of a future director-teacher will primarily contribute to the development of the emotional and sensory sphere of the psyche, creative attention, imagination and fantasy, the improvement of communication skills and the expression of one's emotions and feelings.

Key words: poetic test, theatrical art, director-teacher, elements of poetry, professional skill.

Постановка проблеми. Перехід сучасного суспільства з індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної висуває якісно нові вимоги до професійної підготовки фахівців. Значною мірою це стосується не тільки змісту, форм і методів навчання, а й самого спрямування сучасної освіти на формування здатності фахівців до навчання упродовж життя. Особливо важливим є усвідомлення режисером-педагогом значущості такого навчання для формування власної професійної мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці.

Сучасний стан соціально-політичної, економічної нестабільності в суспільстві створює негаразди соціально-економічного, психолого-педагогічного, професійного характеру у сфері театрального мистецтва. Така ситуація породжує психологічні, економічні бар'єри, які сприяють обмеженню методичного оснащення художнього процесу, а також зменшенню рівня кваліфікаційної компетентності режисера, а саме використання ним інноваційних технологій та методик щодо використання засобів театралізації у творчій діяльності артиста (Стихун, 2020: 16).

Звісно, через це ускладнюється особистісно-ціннісний, творчий, художньо-естетичний розвиток режисера. Тому нині, незважаючи на всі негаразди в суспільстві, режисерам конче необхідно розвивати свої творчі, когнітивні, гностичні здібності, образно-творче, раціонально-логічне (абстрактне), логіко-синтетичне мислення й емоційно-чуттєву сферу, сформувані морально-естетичні, духовні та національні цінності засобами театрального мистецтва (Стихун, 2020: 16).

У поступальному розвитку сучасного суспільства, його інтеграції у світі особливого значення набуває проблема професійної майстерності режисера-педагога. Сьогодення ознаменоване глобальними трансформаціями, стрімким інформаційно-технологічним розвитком, потребує від майбутнього режисера креативності, розвитку естетичної культури та вдосконалення мистецтва художнього слова, зокрема поетичного, вміння працювати над віршованим текстом (Стихун, 2021: 64).

Аналіз досліджень. Значний обсяг наукових напрацювань присвячений вивченню проблеми творчої роботи режисера над віршованим текстом. Актуальність цієї проблеми увиразнює значний обсяг напрацювань, авторами яких є корифеї театрального мистецтва: К. Станіславський, В. Немирович-Данченко, В. Мейерхольд, Є. Вахтангов, В. Топорков, Л. Курбас, В. Яхонтов, М. Кнебель, С. Гіппіус та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості роботи майбутнього режисера-педагога над віршованим текстом, зокрема елементи віршованої форми.

Виклад основного матеріалу. У сучасних театральних колективах помітно поширився інтерес до віршованої драматургії. На афішах драматичних театрів ми бачимо назви п'єс Л. Українки «Лісова пісня», І. Кочерги «Ярослав Мудрий» й ін. Читають вірші в концертах, конкурсах читців, передачах на радіо й телебачення.

Звернення до віршованих текстів показує нам не завжди правильну методику роботи. Поезія здатна в надзвичайно лаконічній формі, емоційно-образно відтворити багатогранність явищ, подій життя, внутрішнього світу людини. Але не всі вміють виконувати вірші.

Сприймання справжньої поезії, особливо читання її зі сцени, – справа складна. Це залежить від рівня освіти читця, життєвого й духовного досвіду, віку, чуттєвості й темпераменту.

У процесі роботи над віршами читці впадають у дві крайності: одні зберігають чітку форму, вбиваючи природність мовлення, інші, навпаки, перетворюють вірш у прозу, і тим самим руйнують ритм, а саме природну інтонацію. Сама природа віршованої форми народжує у виконавців ритмічне почуття, яке легко збуджує в глядача необхідний емоційний настрій.

Основне завдання студента – оволодіти мистецтвом виконання віршів і набути навички самостійної режисерсько-педагогічної роботи. Для цього студенти повинні: вивчити теорію віршування; проаналізувати вибраний для роботи вірш, поєднуючи його зміст із формою; уміти творчо використовувати свої знання під час самостійної

роботи; познайомитися із сучасним становищем мистецтва виконання віршів на практиці.

Вірш є особливий тип мови, своєрідна виразна система, істотно відмінна від звичайної, повсякденної мови, а також від художньої прози. Особливо своєрідна лексика вірша, слово в ньому більш самостійне, гіперболізоване, це суб'єктивно-емоційне ставлення автора до життя. Основою віршованої мови є емоційно піднесений настрій переживань, який підкреслює у мові всі форми передачі найтонших відтінків думок і почуттів. Головна риса віршованої мови – постійність однорідної, емоційно забарвленої інтонаційної системи, на відміну від прози, де інтонація змінюється з кожною фразою. Така постійність є основою для виникнення віршованої періодичності.

Одиницею віршованої мови є віршований рядок – вірш, який закінчується паузою. Ця пауза відтворює ритм і тому має назву ритмічної. Не збереження читцем ритмічної паузи є грубим порушенням форми вірша й може призвести до перекручування всього метричного ладу твору. Інша справа, що вивчати ритм формально не можна, його треба поєднувати з ілюстрованим підтекстом і дією в цілому, адже думка й почуття поета відчуються не складами, а словами, тому ритм вірша – це темпоритм образів.

Ми знаємо, що зміст та форма художнього твору знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Організація віршованої мови полягає в тому, що вірш розбитий на рядки. Віршовані рядки – це сумірні ритмічні одиниці, чергування яких і визначає собою ритм. Порядок розміщення наголошених і ненаголошених складів у віршованих рядках підпорядковується особливому розміру, або метру.

Завдання читця – уміти визначати розмір і відтворити характерний для нього ритмічний малюнок. Вірші, складені певним розміром, звучать інтонаційно по-різному, передають різні почуття, тому що кожний розмір – це передача ритму явищ, суть певної теми. Вірші, написані хореем, передають бадьорий настрій. Ямб несе наступальний характер, ним добре вести розповідь, він енергійний, уміщує різні почуття. Дактиль несе відтінок величності, уповільнення. Анапест – поривчастий, стрункий, передає різку зміну рухів. Амфібрахій надає віршу спокійну нерухливу течію. До нього звертаються поети, розповідаючи про події минулого. Гекзаметр і пентаметр створює враження величчя. Пірихій надає віршам ритмічного забарвлення, він то прискорює, то уповільнює рядок. Спондей підсилює смислову й емоційну виразність наголошеного слова. Білий вірш допомагає відтворити живу розмовну інтонацію. Баєчний вірш теж зближує віршовану мову з розмовною, у той же час зберігає всі особливості ритміки.

Вірші, написані в розмірі ямба або хорей, часто вміщують у собі двоскладові стопи з пропущеним наголосом – пірихії. Сусідство хорей або ямба з пірихієм утворює чотирискладову стопу – пеон. Метрично протилежна важка стопа – спондей. Спондей утворює два підряд наголошені склади. Ямбічний розмір із різною кількістю стоп у віршованих рядках і довільним розташуванням рим називається баєчним віршем. Вірші, які не мають рими, але в них є розмір, називаються білими. Не має рими верлібр – вільний вірш. У верлібрі об'єднуються віршові рядки з довільною кількістю складів і вільним розміщенням наголосів.

У віршах можуть сполучатися стопи різного роду, внаслідок чого утворюється мішаний розмір. Виразним емоційним звучанням визначається розмір гекзаметру й пентаметру. У гекзаметрі чергуються стопи дактиля й хорей. Вірші, написані гекзаметром, знаходимо в поезії І. Франка, Л. Українки, П. Тичини і М. Рильського тощо.

Оскільки цінність кожного виконавця залежить від того, наскільки у нього чітко й цікаве надзавдання, аналіз твору, який спрямований передусім на виявлення теми, ідеї, конфлікту, головної події, наскрізної дії й надзавдання та творчого бачення читця. Важливий закон творчості, сформульований К. Станіславським, виголошує: «Підсвідома творчість природи через свідому психотехніку артиста» (Станіславський, 1953: 223). Одним із таких свідомих засобів і є аналіз художнього твору.

Однак чуттєвий світ ліричного героя неможливо зрозуміти лише ідейно-тематичним розбором змісту тексту без одночасного вивчення всіх особливостей форми твору. Дуже гарно висловився В. Топорков про форму, говорячи, що «... втрачаючи форму, гине краса. А форма чітко вимагає закону» (Топорков, 1961: 57). Ті виконавці, які ігнорують форму заради «простоти» й бажання щиро доносити думку саме й порушують музичальність і лаконізм вірша, ламають ритм і гармонію. Але ж мелодійність вірша, його певний розмір зовсім не обмежують щирої передачі закладеної в ньому думки. Навпаки, ритм вірша часто підказує своїм рухом логічний наголос, тому що мова у вірші стисла й нічого немає зайвого. Насамперед треба зрозуміти логічну сторону, а потім вкласти це у віршований рядок, от тоді й буде поєднання змісту з формою.

Віршована мова – це мова з постійними паузами після кожного віршованого рядка, а також в його середині. Паузи в кінці кожного рядка підкреслюють ритм, риму, дають виконавцю можливість збагатити текст підтекстом, бути активним у думці, в уяві.

Театральний корифей К. Станіславський висловив думку, що у віршованій мові потрібно вміти

не тільки «ритмічно говорити, але й ритмічно мовчати» (Станіславський, 1953: 220). Логічні, граматичні, ритмічні паузи у вірші завжди повинні збігатися з рахунковим розподілом внутрішнього ритму, інакше вірш перетвориться на прозу.

Варто зазначити, що режисер-педагог працюючи над віршованим текстом повинен обов'язково враховувати і опрацьовувати віршовані елементи такі, як цезура, віршований перенос та рима. Цезура – це ритмічна пауза, яка поділяє багатостопні рядки на дві частини. Така цезура зветься великою. Однак цезура – не обов'язково зупинка, перерва у звучанні. Новий характер вимови слів (зміна тону, тембру, темпу) сприймається як новий такт мови. Тому цезури різні: одні коротенькі, інші більш довгі, треті – взагалі помітні тільки завдяки зміні тону або характеру інтонації. Усе залежить від конкретних завдань, мети і прагнень виконавця. Завдяки малій цезурі в цих віршах вони вимовляються не разом, як у прозі, а звучать струнко й розмірено.

Часто зустрічаються такі вірші, в яких думка закінчується на середині віршованого рядка, а не в кінці його. Таке явище називається віршованим переносом. Перенос надає віршам неспокійного характеру, наближає до простої розмовної мови, підвищує експресію вірша, особливо у трагедіях, байках, сатиричних комедіях. Читцю треба обов'язково зберегти перенос і тим самим витримати паузу в кінці рядка, інакше порушиться ритм вірша, і вірш обернеться прозою. Перенос потрібно витримати, як і іншу паузу, у кінці рядка засобом добору дихання, прослідкувати, щоб пониженням голосу не поставити крапку, а навпаки, голос треба підвищити задля продовження думки.

Зауважимо, що рима – це звукове повторення в кінці рядка, але буває й на початку. Вивчення рими твору потрібне для сприймання його емоційного змісту, музики вірша. Ритмічна функція рими полягає в тому, що вона сигналізує про закінчення рядка, допомагає об'єднати його у строфи. Рима виконує й логічну функцію. Слова рими завдяки її звуковим повторенням і паузі після них завжди підкреслюють головну думку. Часто виконавці надмірно наголошують риму. Цього робити не слід, тому що не завжди збігаються логічний наголос і слово, яке стоїть перед римою. Але зовсім не допустиме ігнорування рими. Рима частіше виділяє найбільш значущі слова. Читець тоді підкреслює риму, коли вона допомагає виявити головну думку й образний зміст вірша.

Пізнання елементів віршованої форми (розміру, переносів, стилістичних особливостей, ритмічних фігур тощо) відкриває можливість визначити те, без чого неможливе виконання віршованого

твору – інтонацію. Відомо, що інтонація відіграє дуже велику роль тому, що віршована мова емоційна, вимагає уваги щодо характеру пауз, мелодії, вона темпоритмічна.

Кожному віршу властива неповторна інтонація, а віршам автора надає особливої творчої індивідуальності. Завдання читця полягає в тому, щоб передати у виступі цю неповторність інтонації, «зігріти» її своїм ставленням. Знайти правильний тон виконання й головну інтонацію вірша – означає наблизитися до внутрішнього ритму життя поета, «дихати його диханням», «звучати його звучанням», а не підім'яти його під себе, як часто буває. Є твори, наприклад, Т. Шевченка, в яких настільки виразно й точно задано інтонацію, що відійти від неї просто неможливо. Вони різні: ліричні, героїко-патріотичні й ін. І от частенько виконавці додають власну наспівність до тієї неповторної своєрідної мелодійності, яка закладена в самій тканині шевченківського вірша, забуваючи про те, що їм потрібно насамперед вивчити темперамент, насиченість, дійовий гострий хід думок Т. Шевченка, високо принциповий ідейний зміст його творів. Якщо це усвідомити, то стане зрозуміло, яке зайве оте наспівування творів Т. Шевченка. Твори великого генія є яскравим прикладом гармонійного поєднання змісту з формою, тому й виконання його творів потребує саме такого втілення. Проте, яка б виразна не була інтонація поета, вона не знімає потреби діяти словом «тут, сьогодні, зараз».

Існують типи інтонацій, обумовлені об'єктивним характером вірша незалежно від індивідуальної, суб'єктивної манери його виконання. За інтонаційними змінами вірші поділяють на два головні типи: наспівний і розмовний. Наспівний тип включає в себе пісенні й романсні вірші; розмовний – ораторські й розповідні. Наспівні вірші більш симетричні як ритмічно, так і інтонаційно. Розмовний вірш, як сама жива мова, надзвичайно різноманітний у відтінках інтонацій: від побутової простої розмови до високої патетики ораторської мови.

Початком читецького мистецтва є вміння донести у звучному слові думку. Читець повинен розуміти цілісний зміст твору, його тему, ідею, надзавдання, логіку наголосів і пауз, інтонаційних ходів, образи, використовуючи поетичну техніку як «підказку», допомогу автора. Виконавець повинен у формі вірша бачити засіб для художньої передачі його змісту.

Отож, нагадаємо, які моменти в практичній роботі над віршами потрібно враховувати майбутньому режисеру-педагогу:

1. «Біографія» твору (короткі відомості про обставини створення вибраного вірша). Факти про автора і його стиль.

2. Аналіз особливостей форми віршованого твору (розмір, рима, клаузули, цезури, наявність переносів, строфічність, звукопис, головний тип віршованої інтонації, тон твору, вид і жанр поетичного вірша).

3. Аналіз ідейно-тематичний: ідея, конфлікт, головна тема, подія, виконавське надзавдання.

4. Дійовий аналіз (п'ять частин: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). Задачі виконавця в кожній частині визначити влучними дієсловами.

5. Створення «кінострічки бачень» точних, яскравих (перерахувати комплекс почуттів і відчуттів: зорових, слухових, м'язових тощо).

6. Логічний аналіз тексту вірша: здійснити «скелетування» думки, а саме визначити логічні центри, другорядні наголоси за їхньою силою, розібратися в побудові думки, яка веде до логічної перспективи. Бути уважними до пауз при інверсії у віршах.

7. Берегти слово у віршах, пам'ятати, що за змістовністю й силою почуттів воно нерідко рівняється цілій фразі. Тому бережіть чіткість кожного слова, не прискорюйте його, робіть паузи.

Розбивка на частини й добір до кожного точного дієслова обов'язкові не тільки для сюжетних творів, але і для невеликих ліричних віршів, де зображується рух думки й почуття героя, найтонші нюанси його переживань. Тому в роботі над ліричними віршами треба підходити з позиції мовної дії, пов'язаної з монологом. Адже ліричний твір – це і є монолог у віршах.

На завершення підкреслюємо, що аналіз твору не слід різко відривати від втілення. «Розвідку розумом» потрібно перевіряти і закріплювати практичною дією, а саме моментами втілення. Запропонована послідовність етапів вивчення віршованого твору є умовною й зумовлена метою полегшити студентам виконання самостійної роботи над віршами.

Висновки. Для опрацювання вірша необхідно зробити аналіз віршованої форми. Чуттєвий світ ліричного героя неможливо виявити лише ідейно-тематичним розбором змісту тексту без одночасного дослідження всіх особливостей віршованої форми. Знання розміру віршованого тексту дозволяє режисеру-педагогу визначити ритм вірша і, тим самим, краще відчувати стан, дію ліричного героя, а вивчення рими дає можливість досягнути музику вірша, і навіть стиль вимови, характерний для певного часу. Віршовані паузи збагачують текст підтекстом, дають можливість бути активними в думці, в уяві. Цезура народжує стрункість, розміреність вірша, а строфа підкреслює зміну картин. Звукопис зобов'язує виконавця розкрити смислову та емоційну функції поетичного слова.

Виразне читання поезії потребує аналізу логіко-синтаксичної структури вірша. Чим глибше розкритий підтекст, тим точніше розставляються логічні наголоси і паузи. Закони логіки мови необхідно пов'язувати з ритмікою вірша.

Робота з освоєння поетичної мови вимагає від режисера-педагога вміння гармонійно поєднувати емоційну, образну, логічну та метро-ритмічну сторону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Станіславський К. С. Робота актора над собою. Київ: Мистецтво, 1953. 670 с.
2. Стихун Н. Формування професійної майстерності актора засобами театального мистецтва в умовах творчої діяльності. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, І Зимомер]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том. 4. С. 15–19.
3. Стихун Н. Літературна композиція як джерело формування творчої особистості майбутнього режисера у художньому процесі. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, І Зимомер]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 35. Том. 5. С. 63–68.
4. Топорков В. Про техніку актора / Під заг. ред. М. Горчакова. Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. Київ, 1961. 107 с.

REFERENCES

1. Stanislavskyi K. S. (1953) Robota aktora nad soboiu [An actor's work on himself]. Kyiv: Mystetstvo. 670 s. [in Ukrainian].
2. Stykhun N. (2020) Formuvannia profesiinoi maisternosti aktora zasobamy teatralnoho mystetstva v umovakh tvorchoi diialnosti [Formation of the actor's professional skills through the means of theatrical art in the conditions of creative activity]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobitskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [redaktory-uporiadnyky M. Pantiuk, A. Dushnyi, I Zymomria]. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 27. Tom. 4. S. 15–19. [in Ukrainian].
3. Stykhun N. (2021) Literaturna kompozysiiia yak dzherelo formuvannia tvorchoi osobystosti maibutnoho rezhysera u khudozhnomu protsesi [Literary composition as a source of formation of the creative personality of a future director in the artistic process]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobitskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [redaktory-uporiadnyky M. Pantiuk, A. Dushnyi, I Zymomria]. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 35. Tom. 5. S. 63–68. [in Ukrainian].
4. Toporkov V. (1961) Pro tekhniku aktora [About the actor's technique] / Pid zah. red. M. Horchakova. Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR. Kyiv. 107 s. [in Ukrainian].